

Luther og kampen for at finde Skriftens sande ansigt

Christian Højgaard Jensen
Ph.d.-studerende
chj@dbi.edu

1. Introduktion

Martin Luther brugte det meste af sit liv på at kæmpe for den rette forkyndelse af evangeliet; en kamp, der oftest stod mod katolske skolastikere og protestantiske sværmere. På hver sin måde forvanskede disse to grupperinger evangeliets klarhed, idet de anfægtede, at Bibelens ordlyd var klar og forståelig og kunne lede til frelse for en angrende synder. Derfor var Luthers bibelsyn heller ikke et skrivebordsarbejde i gængs forstand, forstået som en lidt distanceret filosoferen over Bibelen. Tværtimod var Luthers tilgang til Bibelen dybt engagerende. Hele hans person var på spil, og det var et spørgsmål om liv og død – i fuldstændig bogstavelig betydning. Kampen for evangeliet blev udkæmpet både på prædikestolen, ved forelæsningspulten, i akademiske disputatser – og ikke mindst ved skrivebordet i arbejdet med at oversætte Bibelen. Som det fremgår af Luthers forord til flere af de bibelske bøger og bibelkommentarer, var oversættelsesarbejdet nemlig ikke isoleret fra Luthers kirkekamp, men én blandt flere fronter, hvor denne kirkekamp fandt sted.

I denne artikel vil jeg undersøge Luthers oversættelse af Zakarias' Bog for at belyse det bibelsyn, der ligger bag, og den kirkekamp, som oversættelsen er udtryk for. Luthers oversættelsesvalg i hans oversættelse af Zakarias' Bog giver et godt udgangspunkt for at indkredse den bagvedliggende hermeneutik og bibelsyn og for at undersøge det komplicerede forhold mellem Luthers kristologiske læsning af Det gamle Testamente (GT)

og hans ofte meget tekstnære oversættelse. I dette spændingsfelt vil jeg diskutere Luthers syn på allegorier samt hans forståelse af tekstens ånd og bogstav.

2. Luthers oversættelse af Zakarias' Bog

Martin Luther oversatte hele Bibelen fra latin, græsk og hebraisk mellem 1522 og 1545, hvor Lutherbibelen udkom. Det nye Testamente (NT) var hurtigt overstået. På 11 uger oversatte Luther nemlig denne del af Bibelen, mens han var i eksil i Wartburg i 1521-1522. NT udkom i september 1522 og fik navnet Septembertestament. GT krævede flere ressourcer og udkom i flere etaper og med flere revisioner undervejs.

I 1527 var Luther kommet til Zakarias' Bog. Det hang sammen med, at Luther tilpassede sit oversættelsesarbejde med forelæsninger over de bibelske bøger, og netop i disse år forelæste Luther over de små profeter. Det betyder også, at der findes en cirka 200 siders lang bibelkommentar til Zakarias' Bog fra Luthers hånd, inklusiv en Vorrede (forord) til kommentaren. Ud over bibelkommentaren og bibeloversættelsen findes der Luthers forord til Zakarias' Bog, der blev udgivet i 1532 sammen med oversættelsen af de gammeltestamentlige, profetiske bøger. I den tekstkritiske udgave af Luthers værker, Weimar Ausgabe, findes både det oprindelige forord og oversættelse af Zakarias' Bog fra 1527 og senere revisioner. Kort sagt har vi altså et solidt kildemateriale til at undersøge Luthers forståelse og oversættelse af Zakarias' Bog, og jeg har brugt alle tre kilder i mit hermeneutiske arbejde med Luthers bibeloversættelse.

2.1. Historisk baggrund

Det er meget interessant, at Luther i sit forord til sin kommentar til Zakarias' Bog tydeligt markerer sig overfor de såkaldte "sværmere", den radikale venstrefløjsprotestantisme, som svælgede i at finde skjulte betydninger i bibelteksten. De var dybt optagede af at finde frem til Skriftens sande, åndelige betydning, som de mente skulle hentes bag om teksten ved hjælp af en særlig åndskraft. Her er Zakarias' Bog med sine mærkelige syn og overnaturlige væsener oplagt at tage fat i, for hvad kan man bruge den bogstavelige, historiske betydning til?

At Luthers oversættelse er en polemik mod sværmerne fremgår tydeligt af hans forord til kommentaren til Zakarias' Bog:

"Derfor har jeg læst og udgivet Profeten Zakarias, ganske vist ikke for det jævne Folk, men for dem, der gerne vil læse i Skrifterne derhjemme og styrke sig i Troen; men allermest for de letbenede Aanders Skyld, som falder i Allegorier og tager helt mesterligt fejl. Netop fordi denne Profet har saa mange Syner (gesichte) og derfor trænger til megen Tydning, har jeg villet komme disse Aander i Forkøbet og, saavidt det staar til mig, villet hjælpe med at vise, at det ikke er saa stor en Kunst at lave Allegorier og mærkelige Udtydninger, som de praler

med og beundrer; men at man altid og hos alle Profeter skal søge det virkelige Hovedstykke (heubtstück), Troen – hvad desværre kun meget faa gør; den springer de over, som var det en unyttig Ting.”

Det tyske ord gesichte kan oversættes både som ”syner” og ”ansigter”. Pointen er, at Bibelen – og særligt bøger som Zakarias’ Bog, Daniels Bog og Åbenbaringsbogen – kan tolkes på mange forskellige måder og dermed vise forskellige ansigter. Vi vil komme tilbage til disse ”ansigter” senere.

Ifølge Luther er det altså ingen særlig kunst at komme med mystiske fortolkninger. Den sande kunst er at finde det centrale – hovedstykket (heubtstück) – nemlig troen og Kristus i disse vanskelige bøger.

Set i det lys er det derfor oplagt at gå til Luthers oversættelse af Zakarias’ Bog og se, hvordan han i sin oversættelse forholder sig til det komplekse forhold mellem syner og kristologi. Sagt med andre ord: Hvordan ser Luther Kristus i de mærkværdige tekster i Zakarias’ Bog, og hvad er forholdet mellem tekstens bogstav og betydning?

2.2. Luthers oversættelse af Zakarias’ Bog

Lutherbibelen var ikke en såkaldt ”ren” bibeloversættelse. Jeg har allerede nævnt forordet, som fulgte med bibeloversættelsen, og Luther forsynede langt de fleste bibelske bøger med et forord. Forordets vigtigste funktion var at vejlede læseren i, hvor man kan finde Kristus i det enkelte skrift. Selve bibelteksten var forsynet med randglosser, der forklarede og udlagde vanskelige ord, og Luther fremhævede centrale vers i bibelteksten med majuskler (forstørrede bogstaver), fx:

Zak 12,10: Aber uber das haus David, und uber die Bürgers zu Jerusalem will ich ausgiessen den Geist der Gnaden, und des Gebets, Denn sie werden mich ansehen, welchen jene zustochen haben (DB1545).

Heller ikke selve oversættelsen er ”ren”, for det er ingen oversættelser. Og netop fordi Zakarias’ Bog er notorisk svær at oversætte, bliver oversættere ofte nødt til at afvige fra en fuldstændig ordret oversættelse for i det mindste at gøre teksten en smule forståelig. Derfor kan man også ”afkode” Luthers oversættelseshermeneutik ud fra hans oversættelsesvalg – ikke mindst når man så sammenligner med hans kommentar til samme bibelvers.

2.2.1. Karakteristik

Først og fremmest er Luthers oversættelse primært en ordret oversættelse. Den er yderst tekstnær, nogle gange på bekostning af læsekvaliteten. Ordstillingen følger ofte den

hebraiske tekst, og det var sikkert ikke en fordel for en jævn tysk læser på Luthers tid, lige så lidt som det ville motivere bibellæsere i dag.

Dog afviger Luther fra en tekstnær oversættelse i flere tilfælde, fx:

Zak 4,6b: Ordret: Ikke ved magt og ikke ved styrke, men sandelig ved min ånd, siger Hærskarers Herre.

DB1545: Es soll nicht durch Heer oder Krafft, sondern durch meinen Geist geschehen, spricht der Herr Zebaoth.

I dette eksempel er den danske oversættelse fra 1992 faktisk mere ordret end Luthers oversættelse, der parafraserer teksten ved at sætte verber ind. Det er en lille ændring, men den giver et signal om Luthers forståelse af teksten. Verset er en del af en narrativ sammenhæng i Zak 4, der beskriver et syn om genopbygningen af templet. Det er denne genopbygning, der ikke skal ved magt og styrke, men ved Guds ånd. I sin udlægning af dette vers understreger Luther den historiske forankring, men fortsætter så med at relatere Guds konkrete opmuntring til Guds almene, eksistentielle trøst. I oversættelsen er det dog meget væsentligt, at Luther tilsyneladende prioriterer den historiske betydning.

Luther bruger også det retoriske greb, Verdeutschung (= "fortyskning"), som indebærer at gengive et hebraisk eller latinsk ord med et tysk ord med samme funktion, fx:

Zak 4,10a; Ordret: For hvem foragtede de tidlige/ubetydelige dage? De skal glæde sig, når de ser tin-stenen (הַבֶּזֶק הַקָּדִיִּם) i Zerubbabels hånd.

DB1545: Denn wer ist, der diese geringe tage veracht? Darin man doch sich wird freuen und sehen, das Zinenmas in Zerubabels hand...

Selv i dag diskuterer eksegeter, hvad tin-stenen betyder. Luther forstod den som et byggelod og oversatte den derfor med Zinenmas, dvs. et lod af tin. Han forsynede endda sin oversættelse med en randglosse, der forklarede betydningen.

Modsat er der dog også eksempler på det modsatte, nemlig Verfremdung (= "fremmedgørelse"), hvor Luther fastholder en ordret oversættelse, selvom ordet ikke er tysk, fx:

Zak 4,14a: Ordret: Og han sagde: "Disse er to sønner af olien (בְּנֵי-הַיִּצְדֵּק)..."

DB1545: Und er sprach, Es sind die zwei OleKinder...

Det hebraiske "sønner af olien" oversættes af Luther blot til OleKinder ("oliebørn"), som må have været nonsens for de tyske læsere. I sin kommentar til Zakarias' Bog forklarer Luther dette begreb. Ifølge Luther refererer "oliebørn" til ypperstepresten Josva og statholderen Zerubbabel, og de kaldes "oliebørn", fordi de er "fede og sunde", dvs. at de

har en nådig Gud. Til trods for Luthers udførlige fortolkning fastholder han det fremmede ordvalg i oversættelsen – og det endda i kapitel 4, hvor Luther flere gange afviger fra tekstnærhed.

Man skulle måske tro ud fra Luthers fortale til sin kommentar til Zakarias' Bog, at han er bange for allegorier. Det er dog ikke tilfældet. I det vanskelige kapitel 11 i Zakarias' Bog beskrives det, at Zakarias kaldes til at være hyrde for folket, og derfor tager han to stave. Luthers oversættelse af disse staves navne er ikke ordret:

Zak 11,7b: Ordret: Og jeg tog mig to stave. Én kaldte jeg godhed, og én kaldte jeg forening. Og jeg vogtede fårene.

DB1545: Und nam zu mir zween Stebe, Einen hies ich Sanfft (= "blid"), Den andern hies ich Weh (= "ve"), und hutet der Schafe.

Ud fra Luthers kommentar til dette vers i sin kommentar til Zakarias' Bog bliver det klart, at Luthers oversættelsesvalg er begrundet af hans kristologiske læsning. Den ene stav, Sanfft, er det blide evangelium, mens den anden stav, Weh, er lovens barske stav. Her ser vi altså et tydeligt eksempel på, at Luther ser både lov og evangelium i teksten, og at han ikke er bange for en allegorisk udlægning og oversættelse af bibelteksten på visse steder. Når Luther i sin fortale til sin kommentar til Zakarias' Bog tilsyneladende afviser allegoriske fortolkninger af de svære profetiske bøger i Bibelen, er det altså en afvisning, der må kvalificeres. Det vil jeg vende tilbage til.

2.2.2. Opsummering

Som opsummering af denne korte gennemgang af Luthers oversættelse af Zakarias' Bog kan vi altså konstatere, at Luther primært oversætter bogen tekstnært. Til tider endda fremmedgørende ved at oversætte hebraiske ord ordret til tysk, selvom det pågældende ord ellers ikke findes på tysk. I nogle passager – måske særligt de vanskelige passager – bruger Luther det retoriske greb Verdeutschung, når han oversætter grundteksten til tyske ord, der gengiver grundtekstens funktion. Det er generelt kendetegnende for Luthers bibeloversættelse, at han fastholder den bogstavelige, historiske betydning. Derudover er der også eksempler på, at Luthers kristologiske læsning af Zakarias' Bog også smitter af på hans oversættelse, når han fx ser både lov og evangelium i den gammeltestamentlige tekst. Kristus er til stede i GT, og sammen med Kristus evangelieforkyndelsen.

3. Skriftens mange ansigter og Skriftens sande ansigt

For bedre at forstå Luthers bibelsyn er det væsentligt at se på hans beskrivelse af sværmernes tilgang til Bibelen, sådan som han beskriver den i forordet til sin kommentar til Zakarias' Bog:

”De [= sværmerne] flyver højt ovenud og ingen Steds hen, ganske som om de for længst havde traadt deres Børnesko i Spørgsmaal om den jævne Lære: Tro, Kærlighed og Kors; de finder figurlig Tale, hemmelige Tydninger og Allegorier og kildrer sig selv med fine Tanker, saa at de jubler og danser ligesom Origenes og Hieronymus gjorde i gamle Dage, da de fyldte Verden med Allegorier og gav meget lidt af jævn og nyttig Lære...”

Og videre:

”Af samme sort er i vore Dage ogsaa en hel Del Sværmere, som priser Bibelens gamle Fortællinger for deres store Kunstfærdighed og Aandfuldhed; saa maa Moses Tabernakel og Præsteklæderne holde for, bag dem findes baade imago et veritas, og jeg ved ikke hvor mange høje, store og fortræffelige Ting. De udretter intet andet dermed end at spærre Gabet op paa den nysgerrige Hob – som om det var en ringe Ting, at der er os aabenbaret, hvorledes vi ved Kristus er blevet salige og frelst fra Synd og fra Død, at vi skal holde Guds Bud, og bære Kors og Forfølgelse.”

Grundlæggende beskriver Luther sværmerne som kloge mennesker, der tror om sig selv, at de nu har fået styr på evangeliet og de 10 bud, og at de derfor kan gå videre til dybere og mere spændende mysterier.

Med ordene imago et veritas (”billede og sandhed/virkelighed”) kritiserer Luther sværmerens skriftsyn, som var inspireret af den middelalderlige mystik. I mystikken søgte man at finde den nytestamentlige virkelighed bag de gammeltestamentlige billeder. Med andre ord skelnede man skarpt mellem tekstens ordrette betydning og den ”sande”, kristne betydning.

I sin foretale til Det gamle Testamente (1523) klager Luther over to tilgange til GT. Den ene er den tilgang, der betragter GT som udelukkende et jødisk skrift uden relevans for kristne. Den anden tilgang forudsætter den første, men tilføjer, at for at kunne bruge GT på kristen vis, skal dens nytestamentlige indhold afdækkes ved at finde den åndelige betydning bag den bogstavelige. Det er denne anden tilgang, som sværmerne har til GT. Deres skriftsyn forudsætter med andre ord, at GT ikke umiddelbart har relevans for kristne.

På sin vis ligger sværmerens skriftsyn ikke langt fra skolastikkernes firefoldige metode (quadriga), hvor man metodisk skelnede mellem på den ene side tekstens bogstavelige mening (sensus literalis/historicus) og på den anden side tekstens dybere mening(er), nemlig dens moralske/tropologiske betydning (sensus tropologicus), den allegoriske betydning (sensus allegoricus) og den mystiske/anagogiske betydning (sensus mysticus/anagogicus). Konsekvensen af den firfoldige metode var, at skolastikerne for deres del måtte indføre traditionen som kontrollerende instans for bibelfortolkningen. For at sikre den rette tolkning måtte kirkens tradition med paven som største garant afgøre den sande betydning. Sværmerne måtte for deres del forankre fortolkningen i den

menneskelige åndskraft, hvilket også er grunden til, at Luther sarkastisk kalder sværmerne for Ånder.

Imod skolastikerne skrev Luther i *Assertium omnium articulorum* (1521), der er Luthers afvisning af pavens bandbulle, at hvis man i frygt for at tolke Bibelen ud fra sin egen ånd indførte kirken, paven og kirkefædrene som autoriteter, så var man ikke bedre stillet. For hvordan kunne man være sikker på, at man ikke tolkede paven eller kirkefædrene ud fra sin egen ånd? Løsningen ifølge Luther var derfor at tolke Skriften efter dens egen ånd. Med andre ord: "[Skriften er] sin egen fortolker" (*sui ipsius interpres*). For at forstå denne hermeneutik bedre skal vi først kigge på Luthers egen kamp med Skriften.

3.1. Luther og Skriftens ene, sande ansigt

Luthers kamp mod de katolske skolastikere og de protestantiske sværmere udsprang af hans personlige kamp for frelsesvished.

Kampen startede tidligt for Luther. Allerede i hans første gennemgang af Salmernes Bog (*Dictata super Psalterium*) i 1513–1515 ser vi en anderledes radikal forståelse af synd end i den klassiske middelalderlige forståelse. Særligt i bodssalmerne mødte Luther en forståelse af synd han ikke kunne genkende fra de middelalderlige teologer. Fx lyder det i hans udlægning af Salme 32:

"Ingen er uden skyld, ingen er ikke et vredens barn, og derfor har han brug for, at synderne tilgives ham. Men dette sker ikke uden ved Kristus: Derfor bliver ingen frelst ved sig selv, men kun gennem Kristus alene."

På dette tidspunkt virker Luther afklaret om retfærdiggørelsen, selvom han her ikke polemiserer direkte mod romerkirken og paven. I sin foretale til sine latinske skrifter (1545) beskriver han sin omvendelseskamp. Han beskriver, at han hadede ordet "Guds retfærdighed", fordi han forstod det som Guds aktive retfærdighed, der straffer syndere. Han var sig fuldt bevidst om sin synd og om Guds retfærdighed, og han kunne ikke finde fred i dette:

"Men da jeg selv, hvor ulastelig jeg end levede som munk, dog for Guds ansigt følte mig som en synder med en til det yderste urolig samvittighed og derfor ikke turde stole på, at Gud var blevet mig nådig ved noget af det, jeg selv havde fået bragt i stand, så elskede jeg ikke, men hadede tværtimod den Gud, som var retfærdig og af den grund straffede syndere som mig."

Gennembruddet for Luther kom, da han efter lang tids kamp begyndte at forstå Guds retfærdighed som den passive retfærdighed, hvormed Gud erklærer syndere retfærdige. Han oplevede det som at se et nyt ansigt:

”Nu følte jeg mig som helt igennem født påny, jeg følte, at jeg gennem åbne porte var trådt lige ind i selve paradiset. Nu viste hele Bibelen mig et andet ansigt, og jeg gennemløb i hast skrifterne efter hukommelsen og samlede også på noget tilsvarende, f.eks. Guds gerning, dvs den gerning, Gud gør i os, Guds kraft, dvs den kraft, hvorved han gør os stærke, Guds visdom, dvs den visdom, hvormed han gør os vise, Guds vælde, Guds frelse, Guds ære.”

Det er netop Luthers opdagelse af Skriftens sande ansigt, der er nøglen til at forstå hans aversion imod sværmernes optagethed af alle mulige forskellige ”ansigter” i de bibelske profetier. Sværmerne behandler Kristus og hans vidunderlige frelse, som om det var en simpel ting. Men Kristus er netop Skriftens hauptstück (”hovedstykke”), sådan som Luther forklarer i sit lille skrift Eyn kleyn Unterricht fra 1522, hvor han underviser i, hvordan man skal læse evangelierne. Skriftens hauptstück er, at man tager imod Kristus som gave, før man gør ham til eksempel.

Luthers forståelse af Skriftens sande ansigt kaster også lys over hans noget vanskelige formulering omkring Skriftens klarhed i Den Trælbundne Vilje (1525), hvor han blandt andet forkaster Erasmus’ forståelse af menneskets frie vilje overfor Gud. Her kommer han også ind på Skriftens klarhed:

”Der er unægtelig mange dunkle, uudgrundelige enkeltsteder i Bibelen, det indrømmer jeg. Men det er ikke, fordi indholdet er alt for ubegribelig storladent; det er fordi vi ikke kan gloserne og ordføjningslæren ordentligt! Men dertil vil jeg så også sige, at den kendsgerning ikke er til hinder for at skaffe sig kundskab om alle de ting, der står i Bibelen. For der kan umuligt gemme sig mere i Bibelen af endnu vældigere ophøjethed, efter at verdens allerstørste mysterium er blevet åbenbaret: At Kristus er Guds søn, som blev menneske.”

Luther indrømmer, at Skriften er vanskelig, men hvorfor gå op i alverdens mystiske fortolkninger, når Kristus, Guds søn, er blevet åbenbaret? Han er Skriftens sande ansigt, og det er de teologer og præster, som udlægger dette ansigt, der rettelig fortjener anerkendelse, sådan som Luther skriver i sit forord til sin kommentar til Zakarias’ Bog.

Når Kristus er blevet åbenbaret i Skriften, så må teologen også arbejde med teksten. Steffen Kjeldgaard-Pedersen formulerer det godt, når han skriver, at hvis Skriften skal udlægges efter sin egen ånd, så må skriftudlægningen ”blive ved Bibelens ordlyd og svede over ordene, som de er skrevet. Hertil hører også det møjsommelige arbejde.”

3.2, Sensus literalis – en kristologisk læsning af Bibelen

Ud fra de foregående observationer kan vi nu sætte nogle mere generelle begreber på Luthers bibelsyn. Vi observerede i Luthers oversættelse af Zakarias’ Bog tre vigtige karakteristika for Luthers arbejde med Skriften:

1. Luther arbejder tekstnært og prioriterer tekstens historiske kontekst.
2. Luther er i visse tilfælde ikke bange for at afvige fra tekstnærhed for enten at gøre den litterære sammenhæng tydeligere eller gøre sin kristologiske fortolkning af teksten mere eksplicit.
3. Luther fortolker og oversætter i nogle tilfælde bibelteksten allegorisk.

Disse observationer kan se modstridende ud. Hvilket princip er det, der for Luther afgør, hvornår han følger tekstens ordlyd, og hvornår han afviger fra tekstens ordlyd? Her er vi inde ved kernen af diskussionen om Luthers forståelse af tekstens bogstav og ånd, dvs. tekstens grammatik og betydning.

3.2.1. Tekstnærhed og den bogstavelig betydning

For det første har vi altså set, at Luther arbejder med tekstens bogstav og grammatik. Det er i virkeligheden ikke et egentligt reformatorisk gennembrud, selvom Luther måske videreudviklede denne tilgang. Flere forskere har argumenteret for, at der med senmiddelalderen og renæssancen kom en fornyet forståelse af forholdet mellem tekstens bogstav og mening. I nogle af Luthers forord til de bibelske bøger er det også tydeligt, at han er inspireret af renæssancehumanismens nye, retoriske læsning, fx i forordet til udlægningen af Amos' Bog:

“Summen (summa) og hensigten (scopus) med profeten Amos er altså: Han irettesætter og formaner Israel, så de kommer til fornuft og gør bod over deres ugudelighed.”

Summa og scopus er begreber hentet fra retorikken, som blev genopdaget i renæssancen i slutningen af middelalderen. En scopus-læsning sigter på at læse teksten ud fra dens sigte, hvilket også illustreres af eksemplet fra fortalen til Amos' Bog. Luther læste den bibelske tekst sammenhængende for at finde forfatterens intention – både Helligånden som den guddommelige forfatter og de menneskelige forfattere som selvstændigt tænkende men ikke autonome væsener.

Hvordan kan man så finde tekstens scopus ifølge Luther? I sin fortale til Esajas' Bog giver Luther en glimrende anvisning til, hvordan får mest muligt udbytte af profeten:

”For det første: at han ikke gaar let hen over Overskriften eller Indledningsordene til denne Bog, men lærer at forstaa dem til Bunds. Han skulle jo nødig tro, at han forstaar Esajas saare vel, for saa bagefter at maatte finde sig i at høre, at han ikke engang har forstaaet Overskriften og de første Linier endsige hele Skriftet. Thi indledningsordene til dette Profetskrift er næsten at regne som en Glosse der kaster Lys over den hele Bog. [...] Med at læse Overskriften mener jeg ikke blot at læse og opfatte disse Ord: Usias, Jotham, Akas,

Hiskija, Konger i Juda; men at du sætter dig til at læse Anden Kongernes Bog og Anden Krønikernes Bog, tilegner dig dem godt fra først til sidst...”

At forstå tekstens samlede budskab (summa) og sigte (scopus) indebærer altså et studie af den grammatiske og historiske kontekst. Det er dermed meget præcist at kalde Luthers skriftsyn for et historisk-grammatisk skriftsyn, et skriftsyn der underforstår et umiddelbart forhold mellem teksten og den virkelighed, den beskriver.

Som opsummering kan reformationstidens forståelse af tekstens bogstavelige mening, *sensus literalis*, beskrives som følgende med Willam M. Marshs ord:

”The *sensus literalis* now contained an expansiveness which enabled it to be the place for theological reflection and spiritual experience in Christian Bible reading.”

3.2.2. Scopus og tekstafvigelser

Luthers tekstafvigelser i hans bibeloversættelse skal ses i lyset af denne scopus-læsning. På den ene side fordrede scopus-tilgangen en tekstnærhed, for det var netop gennem bogstaven, at tekstens scopus blev klart. Men på den anden side kunne en oversættelsessituation gøre, at man måtte vælge en anden formulering for at kunne formulere samme scopus på et nyt sprog.

Luther har ikke skrevet mange formelle, metodiske overvejelser om bibeloversættelse. Noget af det nærmeste man kommer nogle sådanne er i skriftet *Sendbrief vom Dolmetschen* (1530), hvor Luther forsvarer sig mod anklager om at forandre bibelteksten. Særligt blev han anklaget for illegitimt at have tilføjet et ”alene” i Rom 3,28:

Ordret : For vi mener, at et menneske retfærdiggøres ved tro uden lovgerninger.

DB1545: ”Wir halten, das der mensch gerecht werde on des gesetzs werck, allein durch den glauben.“

Luther anerkender at have tilføjet ordet *allein*, men kommer også med en række grunde til denne tilføjelse. For det første at sagen selv fordrer, at man siger ”troen alene gør retfærdig”. For det andet at det er den rette tyske måde at formulere denne Skriftens *hauptstück* på. For det tredje at kirkefædrene havde samme opfattelse. Og for det fjerde at folket i så lang tid har klynget sig til gode gerninger. Så er det altså ifølge Luther ikke bare rigtigt, men nødvendigt at tydeliggøre, at det er ”troen alene”, der retfærdiggør.

Det samme princip om at oversætte tekstens scopus gør sig også gældende i Luthers oversættelsesvalg i Zak 4,6b:

Ordret: Ikke ved magt og ikke ved styrke, men sandelig ved min ånd, siger Hærskarers Herre.

DB1545: Es soll nicht durch Heer oder Krafft, sondern durch meinen Geist geschehen, spricht der Herr Zebaoth.

I sit forord til oversættelsen af Zakarias' Bog forklarer Luther, at sigtet med Zak 1-4 er at "at trøste det bedrøvede og adspredte folk og styrke det til at tage fat paa Opbygningen og Ordningen i Landet". Ud fra denne overordnede forståelse af tekstens samlede budskab kan Luther lave små tilpasninger i oversættelsen for at fremme denne forståelse.

3.2.3. Allegoriske fortolkninger

Som nævnt går Luther ikke af vejen for allegoriske fortolkninger. Man skulle ellers tro det, når han i forordet til kommentaren til Zakarias' Bog anklager sværmerne for deres allegoriske tolkninger. Eller når han i sin Store Galaterbrevskommentar (1535) kalder lignelsen eller billedet om Hagar og Sara fra Gal 4,21 en tilfældig tilføjelse, der ikke tilføjer noget nyt. Luther var skeptisk over for allegorier, sikkert fordi sværmerne svælgede i disse. Derfor skriver Luther også i sin forklaring af allegorien om Hagar og Sara, at Skriftens ligefremme ord er det primære, mens allegorier er sekundære og bruges til anskueliggørelse for enfoldige og udannede. I samme anledning kommer Luther også med både en advarsel og en nøgle til hans forståelse af allegorier:

"Paulus var en meget fin mester i at anvende lignelser. For han plejer at lade dem belyse læren om troen, nåden og Kristus, derimod ikke loven og gerningerne, således som Origenes og Hieronymus gør. Dem bebrejder man med rette, fordi de forvandler Skriftens mest ligefremme sætninger, hvor der ikke er plads for billedtale, til smagløse og tåbelige allegorier. Derfor er det uheldigt og ofte endda farligt at efterligne Paulus' brug af billedtale. For hvis man ikke kender den kristne lære ud og ind, kan man ikke med held anvende allegorier."

Sværmerkernes misbrug af allegorier var, at de ikke kendte – eller værdsatte – den kristne lære, som Luther andre steder forklarer som troen, de 10 bud og fadervor. Det er denne kristne lære, Skriftens hovedsag, der er nøglen til de bibelske allegorier. Allegorierne bruges og skal fortolkes som billeder på evangeliet. De skal med andre ord drive på Kristus lige som alt andet i Bibelen.

Når det gælder Luthers allegoriske fortolkning af de to hyrdestave i Zak 11, der som bekendt bliver forstået som henholdsvis evangeliet og loven, så ville Luther kunne forsvare denne allegoriske oversættelse på to måder. For det første er det en allegori, der tydeligt driver på Kristus som hyrden, der vogter sine får med loven og evangeliet. For det andet – og det er væsentligt – står allegorien i en litterær kontekst, der tydeligt er en profeti om Kristus, nemlig forudsigelsen af, at Jesus skulle forrådes for 30 sølvmonter. Afsnittets scopus er derfor et argument for at forstå de andre elementer i afsnittet tilsvarende kristologisk.

3.2.4. Sensus literalis

I en ny afhandling gennemgår William M. Marsh Luthers forord til hans oversættelse af Bibelen – både til GT og NT som helheder, men også til de enkelte bøger – og han bruger forordene til at argumentere imod den misforståede antagelse, at Luther påførte GT en kristologi udefra. Eller sagt med andre ord, at Luther læste NT ind i GT. Ud fra Luthers forord til de bibelske bøger bliver det tydeligt, at kristologien ikke opstår ved en allegorisk læsning eller ud fra en dogmatisk forforståelse, men ved at læse teksten selv, der i naturen er messiansk. Luther fandt Kristus i GT, særligt i form af løfter om en kommende frelser. NT er grundlæggende en forkyndelse af Kristus som opfyldelsen af disse messianske løfter. Der er dermed for Luther en frelseshistorisk sammenhæng mellem GT og NT.

Marshs hovedargument er altså, at Luthers kristologiske læsning af Bibelen er forankret i hans bogstavelige læsning af de bibelske skrifter, der som helhed forkynder det kristne håb.

”In Luther’s approach, reading the OT Christianly is not a new ‘contextualized’ interpretive experience of the ‘Hebrew Bible’ as a result of Christian reception and its being joined together with the NT in a biblical canon. Luther reads the OT as Christian Scripture because he believes it is Christian Scripture. To interpret the OT otherwise exhibits the spiritual inability to hear the Spirit speaking through the prophets in their ‘letter’ of God’s witness to Jesus Christ, Lord and Messiah.”

Et godt eksempel på, at Luthers kristologiske læsning er forankret i tekstens grammatik findes ifølge Christine Helmer i Luthers fortolkning af Salme 110,1.

Ordret: Udsagn af Jahve (יהוה) til min herre (יְהוָה)

DB1545: Der HERR sprach zu meinem Herrn

Hvor Septuaginta og Vulgata oversætter de to titler som henholdsvis kyrios og dominus begge steder, følger Luther den hebraiske teksts skelnen mellem Jahve og Adonaj og bruger verset til at argumentere for, at GT vidner om Kristus: Teksten er en beskrivelse fra kong Davids synspunkt, og han profeterer om Gud, der taler til en anden herre, nemlig Kristus. En fortolkning, som Jesus i øvrigt selv har i Matthæus 22.

4. Opsummering og konklusion

Vi har set på Luthers oversættelse af Zakarias’ Bog, som er karakteriseret ved primært at være tekstnær, men også tillader tekstafvigelser og endda allegorier. Disse karakteristika kan bedst forklares ved scopus-læsningen, som Luther arvede fra renæssancehumanismen, der søgte at forstå tekstens budskab ud fra forfatterens hensigt (scopus), dvs. en læsning, hvor tekstens bogstav og ånd eller betydning var knyttet tæt

sammen. I en oversættelse kunne tekstafvigelser forekomme, hvis læsere på modtagersproget skulle kunne forstå den oprindelige teksts scopus. Ligeledes kunne allegorier forekomme, hvis de lå i forlængelse af tekstens scopus. For Luther peger hele Bibelen – nogle steder mere tydeligt end andre steder – bogstaveligt på Kristus, men allegorier kan forekomme i Bibelen som forklarende billeder på den åbenbare kristologi.

Dette bibelsyn, *sensus literalis*, hænger ikke blot sammen med renæssancens skriftforståelse, men skal også ses i direkte forlængelse af Luthers egen omvendelse. Luthers personlige kamp for at finde en nådig Guds startede langt før hans bibeloversættelse, og da han først fandt Kristus i Skriften, blev det en livslang kamp for at fastholde denne umiddelbare bibelforståelse: Kristus er åbenbaret bogstaveligt i Skriften. Sværmernes allegoriske tolkninger er derfor ikke blot nyttesløse, men gudsbespottelige, fordi de negligerer, hvad Gud klart og tydeligt har lovet ved profeterne i GT og bevidnet ved apostlene i NT.

Luthers bibelbrug kan virke simpel og umiddelbar til forskel fra sværmernes udspekulerede fortolkninger. Det forholder sig i virkeligheden modsat, for Luther blev ved bogstaven og måtte bruge al sin filologiske og grammatiske indsigt for at forstå teksten. Men det var netop også teksten, han ville forstå, for det var der, der var liv.

Luthers brug af Bibelen er dermed ikke bare skrivebordsarbejde, men noget personligt og engagerende. Det var ikke nok bare at have et bibelsyn, dvs. have den rigtige holdning til Bibelen og den rigtige metode. For Luther var der langt mere på spil. Hele hans eksistens var på spil som synderen, der møder den retfærdige Gud i lov og evangelium. Som bibellæser var Luther derfor først fremmest en tigger, der søgte hjælp i Skriften. Og det var altafgørende for Luther, at også hans bibeloversættelse bogstaveligt og direkte skulle være det levende brød, der er nok for enhver tigger.